

ЮГОСЛАВСКО-АЛБАНСКИТЕ ОТНОШЕНИЯ И АЛБАНСКИЯТ ВЪПРОС В ПЕРИОДА НА СТУДЕНАТА ВОЙНА – ПРОБЛЕМ ПРЕД СИГУРНОСТТА НА БАЛКАНИТЕ

Марияна Стамова

*Институт за балканистика с Център по тракология,
Българска академия на науките*

Резюме: Несъмнено Студената война и блоковото противопоставяне представляват най-съществената геополитическа характеристика на времето след Втората световна война. Конфронтацията, базирана на коренно противоположни обществено-политически системи, идеологизация на външната политика и непрекъснатата надпревара във въоръжаването, има глобален характер, но нейният аванпост е на Европейския континент. Именно тук оформилите се военно-политически структури граничат и в пряк географски смисъл, което сериозно увеличава риска от напрежение и дори реални конфликти.

Ключови думи: Югославия, Албания, Студената война, Балканите, сигурност.

Въведение

Балканите не правят изключение от цялостната картина, напротив – военните резултати от Втората световна война и някои политически договорености (разговорите Сталин – Чърчил в Москва през октомври 1944 г., срещата в Ялта, Парижката мирна конференция) съвсем ясно разделят държавите от региона в двата лагера. Безспорен факт е, че още от края на 1944 г. Румъния, Югославия, Албания и България са в сферата на съветското военно-политическо влияние и в практически смисъл са напълно подчинени на Москва. Това видимо разделение е ясно очертано години преди официалното оформяне на двата военно-политически блока, съответно НАТО (1949 г.) и Варшавския договор (1955 г.).

Югославско-албанските отношения след Втората световна война и Студената война

По отношение на обстановката в региона след войната, може да се констатира едно много характерно явление – именно тук се зараждат и развиват двете отклонения от единното поведение на социалистическия лагер. Разбира се, става дума за Югославия и

Албания, които в определени моменти излизат от опеката на Москва и имат самостоятелно външнополитическо поведение, разминаващо се с това на социалистическия лагер. Това се случва в различно време и по различни причини, а и характеристиките в развитието на двете балкански държави и тяхното присъствие в международните отношения се разминават съществено, независимо от сходния фундамент – еднопартийни диктаторски режими.

Във времето до 1948 г. се констатира и още нещо нетипично за социалистическия блок в Европа и механизмите на доминиране на Москва в него. Албания е единствената държава, в която Съветският съюз не упражнява директно своето всеобхватно присъствие и влияние, а го реализира чрез Белград. В първите следвоенни години Сталин управлява най-малката тогава балканска страна посредством ръката на Тито, радващ се по това време на пълно доверие от съветска страна. Нещо повече, водят се активни разговори за влизане на Албания в Югославската федерация, които напредват успешно и дори се реализират конкретни стъпки – унифициране на паричните системи и цените, митнически съюз, назначаване на югославски съветници във всички министерства, подготовка за сливане на въоръжените сили, дори през 1948 г. в района на Корча, близо до гръцката граница, е въведена една югославска дивизия¹.

Естествено възниква въпросът на какво се дължи това силно югославско влияние. Отговорът е, на първо място, във факта, че през ноември 1941 г. Албанската комунистическа партия е създадена от двама югославски инструктори (Миладин Попович и Душан Мугоша), като години наред след това именно югославските комунисти диктуват волята си и в партийните дела, и в съпротивата до 1944 г., и в постепенното установяване на диктатурата. Може да се твърди, че в първите години след Втората световна война Албания, а и постепенно и успешно утвърждаващият абсолютната си власт Енвер Ходжа просто копират действията на Югославската комунистическа партия и лидера ѝ Тито. Показателно е и това, че първият договор за приятелство и сътрудничество на Албания с друга социалистическа страна е именно с Югославия.

1948 година се оказва разделителна линия както за присъствието на Югославия в Съветския блок, така и за отношенията между Белград и Тирана. Постепенно натрупваното недоверие и конфликтът Сталин – Тито довежда до резолюцията на Коминформбюро от юни и до фактическото излизане на Югославия от състава на групиранието около Москва европейски² социалистически държави. В особено сложно положение се оказва Албания, тъй като нито един от останалите съветски сателити не е така силно обвързан с режима на Тито.

Решението трябва да се вземе и осъществи в изключително кратки срокове и от този момент нататък Енвер Ходжа и ръководените от него партия и държава се превръщат във верни съюзници на Кремъл. От по-голям брат Тито се превръща във враг, ревизионист и заплаха за социализма³.

Последиците от избухналия през лятото на 1948 г. конфликт между ръководствата на югославските и съветските комунисти, респективно между Сталин и Тито, след стремежа на СССР да наложи своя модел на управление, имат много широк диапазон на действие: първо, изолация и бойкот на Югославия от останалите страни в Съветския блок – решаваща причина тя да се откаже от съветския социалистически модел и да започне да създава свой собствен социализъм; второ, още по-гласно обвързване на България, Албания и Румъния със СССР и пълна „сталинизация“ на тези страни (това съвпада с първия рунд на Студената война и се съпровожда с опити за „затягане“ на дисциплината в международното комунистическо движение, намерили израз в идейната, политическата и физическата разправа с някои от „своите“, които са станали неудобни, като Кочи Дзодзе в Албания⁴, Трайчо Костов в България, Паукер и Лука в Румъния и др.), и трето, постепенна ерозия вътре в международното комунистическо движение и в перспектива – неговия разпад. От 1948 г. трите балкански страни, копиращи съветския модел на социализма (Албания, България и Румъния), неминуемо се конфронтират пряко или косвено с „бунтарски настроената“ Югославия и с другите две, стоящи зад САЩ, страни – Гърция и Турция.

Всичко това разделя категорично отношенията между Югославия и Албания на два основни етапа. Първият е много по-кратък, едва четири години, и се характеризира не само с изключителна близост, но и с доминация на югославското влияние и присъствие в най-малката тогава балканска страна. Вторият трае четири десетилетия, като противопоставянето и дори враждебността са негови основни характеристики. С оглед на международната обстановка и обстоятелства от различен характер понякога има спадане на враждебната риторика и дори плахи опити за сближаване, но генералната линия е конфронтация и противопоставяне. Естествено възниква въпросът за причините за подобно поведение. Те се базират на различия в няколко важни сфери от вътрешен и външен характер.

В периода на Студената война идеологията е доминиращ фактор от основно значение, особено що се отнася до Съветския блок – тя определя и вътрешното развитие, и външната политика. До 1948 г. разминаване в това отношение няма нито в Югославия, нито в

Албания – те са верни сателити на Москва, безусловно възприемат идеологическите постановки в учението на Маркс – Енгелс – Ленин – Сталин и си поставят за цел изграждането на социализъм от съветски тип. След разрива между Съветския съюз и Югославия нещата се променят. В Белград, въпреки наличието на просъветско крило и дори противопоставяне в първите години, се налага тезата за изграждане на едно доста по-различно общество. Югославският тип социализъм е по-либерален и се отличава в много насоки от ортодоксалния съветски път на развитие, наложен в другите държави от социалистическия блок.

Албания е на другия полюс. Тя претърпява няколко сериозни завоя в своята външнополитическа ориентация, но последователно изгражда най-твърдия тоталитарен комунистически режим в Европа, който в някои свои измерения просто няма аналог. Несменяемият до смъртта си лидер Енвер Ходжа елиминира успешно своите политически опоненти и конкуренти⁵ и е дълбоко убеден, че ръководените от него партия и държава са не само последователно марксистки, но и постепенно остават единствените такива в Европа. Казано с други думи, след 1948 г. идеологическите различия между Югославия и Албания са видими и като теория, и като практика.

Много сериозни са различията и във водената след 1948 г. външна политика и в цялостното присъствие в международния живот. В началото на 50-те години отношенията между балканските държави остават напрегнати. Югославия интензифицира действията си срещу албанското ръководство. Тя става важен център за антикомунистическите групи, които се прехвърлят в Албания. Останала извън социалистическия блок и откъснала се от опеката на Москва, Югославия води наистина самостоятелна политика в международен план. Тя под никаква форма не участва в блоковото разделение, оформило се в годините на Студената война и добило завършен вид със създаването на НАТО (1949 г.) и Варшавския договор (1955 г.). Оставайки извън тези военно-политически структури, символизиращи Студената война, официален Белград в никакъв случай не скъсва връзките в двете посоки. Така например Югославия не само поддържа контакти и реализира отношения със социалистическите държави, но минава през периоди и на подобряването им, включително със Съветския съюз. Същевременно се поддържат контакти със западния свят, и то не само търговски, но и политически. Особено интересен за ситуацията в региона е оформеният още през 1953 – 1954 г. Балкански пакт между Турция, Гърция и Югославия. Този своеобразен съюз не функционира активно, но има дори военни клаузи, което го прави изключение за

началната фаза на Студената война. Този пакт действа през целия период на Студената война, като включва тристранно сътрудничество във всички области и има най-вече военен характер. Напълно различаващ поведението на Белград от двата противостоящи си военно-политически блока е и стремежът към неутралитет. Този факт намира краен израз в превръщането на Югославия в един от лидерите на Движението на необвързаните държави. Казано накратко, през цялото времетраене на Студената война след 1948 г. тази балканска страна остава извън блоковото противопоставяне, поддържа отношения и в двете посоки и води самостоятелна политика. Официален Белград поддържа развитието на процеса на разведвяване и подписва заключителния акт от Хелзинки през 1975 г.

Коренно различно и изпълнено със странни обрати е външнополитическото поведение на Албания след 1948 г. Може да се отбележи, че то преминава през няколко основни етапа. До 1961 г. страната е член на Съветския блок и верен сателит на Москва, като участва и в двете основни вътрешни структури на сътрудничество – Съвета за икономическа взаимопомощ (от 1949 г.) и Варшавския договор (1955 г.). Така след развалянето на отношенията с Югославия през 1948 г., Албания се ориентира към СССР и се интегрира изцяло в структурите на източния блок и „социалистическия лагер“⁶. След приключването на Гражданската война в Гърция и след загубата на възможността за използване на югославските пристанища на Адриатика, съветското правителство решава да използва Албания в услуга на своята европейска военна стратегия. Руснаците започват строежа на база за подводници в Сазан, който завършват за две години. Те построяват също известен брой летища. От друга страна, откъсването на Югославия от социалистическия лагер усложнява още повече международната позиция на Албания. Враждебният Белград вече се оценява като сериозна заплаха. Постепенно обаче започва охлаждане на отношенията между Съветския съюз и Албания, предизвикано от различната оценка за личността и делото на Сталин, а като пряко последствие – и от нежеланието на Енвер Ходжа да осъществи процес на десталинизация, а и въобще да извършва промени. Трябва да се обърне внимание, че конфликтът между Енвер Ходжа и Никита Хрущов води до развалянето на дипломатическите отношения и прекъсването на съветската помощ. От друга страна, относно постепенното влошаване на отношенията между Москва и Тирана трябва да се подчертае фактът, че в основата си съветско-албанският съюз е неестествен и в противоречие с историческия опит и с геополитическите интереси на албанците. В този план СССР и комунистическият блок не представляват устойчива сигурност за

защитата на Албания от експанзионистичните гръцко-югославски действия. В крайна сметка скъсването по оста Москва – Тирана, която става факт през 1961 г.⁷, означава излизане от Съветския блок и напускане на общите организации – Албания престава да бъде член на СИВ през 1962 г., замразява членството си във Варшавския договор и го напуска официално малко по-късно, през 1968 г. От гледна точка на военната стратегия това е сериозна загуба за Съветския съюз и социалистическия блок – загубени са единствените военноморски бази в Средиземноморието. Трябва обаче да се обърне внимание на факта, че въпреки масовото изтегляне от Албания (персонал, финанси, 8 подводници) СССР прави енергични усилия да запази известно присъствие в базите във Вльора, която е единственото им пристанище в Средиземно море. При тези несигурни политически обстоятелства освен от китайската икономическа помощ Албания силно се нуждае и от политическо покровителство срещу бъдещи опити за сваляне на режима. Ходжа е принуден да пази автономията на Тирана във вътрешен и външен план, и съюзът с Китай е опит да постигне тази цел. Като политическа придобивка, Албания може да служи като плацдарм в Европа, от който Пекин би могъл да отправи предизвикателство към господството на Москва в Източна Европа. Така от 1961 г. започва сближаването с Китай на базата на идеологическа близост и активна икономическа и финансова подкрепа от азиатския гигант. Албания си спечелва прозвищата „китайският глас в ООН“ и „китайският глас в Европа“.

За 60-те години, особено към техният край, трябва да се отбележат някои политически действия както от страна на Албания, така и на съседна Югославия. След неочакваната съветска инвазия в Чехословакия през 1968 г., Албания официално се изтегля от Варшавския договор. Тъй като връзките не предвиждат какъвто и да е военен съюз, Албания трябва да включи в своята програма за самостоятелност и самоотбраната и за тази цел са изградени около 400 000 бетонни бункера из цялата страна. Както става ясно, географската отдалеченост на Китай не може да осигури адекватна защита от непосредствените опасности, затова албанското ръководство се опитва да подобри отношенията със своите съседи: Италия, Гърция, Румъния и Югославия – като последната внезапно се превръща от национален враг номер едно в потенциален съюзник срещу съветската агресия⁸. И Белград, и Тирана разглеждат съветската интервенция в Чехословакия като застрашителен знак и са принудени да преосмислят външната си политика.

В крайна сметка периодът на присъствието на балканската страна в международния живот посредством Китай не трае дълго. Още от

средата на 70-те години отношенията между Китай и Албания започват да залязват, като стават изключително обтегнати, особено след сближаването на Китай със САЩ.

След опита с югославяните, а по-късно и с руснаците Ходжа е в очакване на знак от китайците, че отношенията им са приключили. Със засилващото се идеологическо отдалечаване, довело до намалена китайска помощ, и със смъртта на Мао през септември 1976 г. китайско-албанските отношения се влошават още повече. През 70-те години Албания престава да бъде ценната политическа придобивка за Китай, каквато е била през 60-те години, и Албания все повече се превръща и в икономическо задължение за Китай, което довежда до решението на Пекин през юли 1978 г. да прекрати своята програма за помощ⁹.

Официално отношенията между Тирана и Пекин са прекъснати през 1978 г. Отново се използва идеологическата аргументация, подобно на случая със Съветския съюз през 1961 г. Китай е обвинен в отстъпление от принципите на марксизма, в ревизионизъм и догматизъм и политика на социалимпериализъм. Така след скъсването с Китай Албания е доведена до самоналожена идеологическа и политическа изолация. За първи път Албания се оказва без „чужд“ покровител¹⁰. От този момент нататък страната остава крайно изолирана в международен план, обявила за свои врагове и западните империалисти, и социалимпериалистите от Съветския блок, и Китай, и съседните Югославия и Гърция¹¹. В 40-годишното си управление Енвер Ходжа ще бъде запомнен в международен план с яростен национализъм, противопоставящ се последователно на Тито, Хрущов и Мао. След неговата смърт през 1985 г. и идването на неговия наследник Рамиз Алиа на власт няма промяна в идеологическия курс и вътрешната политика, но се правят първите стъпки за излизане от международната изолация. Осъществяват се икономически и културни контакти с някои западни демокрации (Италия, Франция, скандинавските страни), установяват се официални отношения с Федерална република Германия, повишава се равнището на дипломатическите мисии на определяните като ревизионистични съюзници на Съветския съюз България, Унгария, Чехословакия и Германската демократична република. Видима е промяната в курса в регионален план – засилват се контактите с двете съседни държави (Югославия и Гърция)¹², а през февруари 1988 г. Албания участва в срещата на министрите на външните работи на всичките шест балкански държави в Белград – първи подобен форум след половин век. Със своето участие Албания прави жест на добра воля, уверявайки отново своите съседи, и особено Югославия, в готовността

на страната за установяването на обща рамка за сътрудничество в региона. Очевидни са признаците на размразяване и активизиране, но Албания е пропуснала процеса на разведряване и е единствената европейска страна, която не подписва Заключителния акт от Хелзинки. Това е може би най-ясното доказателство за външнополитическата изолация на Албания в периода на управлението на Енвер Ходжа.

Ясно е, че комунистическите режими в Югославия и Албания реализират изграждането на коренно различни обществено-политически и икономически системи. Също така е ясно, че с външната си политика и присъствието си в международния живот тези две балкански страни са „изключения от правилото“ в условията на Студената война и блоковото противопоставяне. Вече стана видно, че в тези отношения може да се очертаят два основни периода – времето на близост и доминиращо югославско влияние под крилото на Москва, траяло само четири години (1944 – 1948), последвано от период на враждебност и конфронтация, траял десетилетия. Наистина, има години, в които тонът е по-мек и противопоставянето е по-умерено, но различията са твърде дълбоки, за да бъдат преодолени. Югославският фактор е постоянен дразнител за Албания, той се възприема от режима на Енвер Ходжа като заплаха. Освен дълбоките идеологически различия, постоянна величина за противопоставянето в югославско-албанските отношения е и националният проблем, по-конкретно въпросът за значителния брой албанци, живеещи в границите на Югославия. Това е още едно усложняващо обстоятелство в десетилетията след края на Втората световна война, във времето на блоковото противопоставяне.

Албанският национален проблем възниква още с очертаването на границите на държавата през 1913 г. и препотвърждаването им след Първата световна война. Над 30% от териториите, населени с албанци, остават извън страната, включително в Косово, Западна Македония и южните райони на Сърбия и Черна гора. Темата за тяхната съдба присъства в отношенията между Белград и Тирана в междувоенния период [1] и е наследена от Югославската федерация и Албания при управлението на комунистическите режими в двете страни [2].

В периода 1944 – 1948 г. политическата и идеологическа близост, доминиращата роля на Съветския съюз и възприетите постановки по националния въпрос заобикалят проблема и той не предизвиква усложнения. Нещо повече – Тито и Енвер Ходжа се договарят за взаимно признаване на малцинства на територията на двете държави. Прекъсването на отношенията и продължителният период на враждебност и противопоставяне обаче променят коренно

обстановката. Албанците в Югославия живеят в няколко федеративни републики, но на преден план винаги излиза темата за автономната област Косово, където те са най-многобройни. Въпросът за правата на това население в рамките на Югославия присъства постоянно в отношенията между Белград и Тирана, като Албания се чувства оцетена и се държи по-активно. Трябва обаче да се подчертае, че малката балканска страна не притежава политически инструментариум за полезни действия и води преди всичко пропагандна война, която няма практически резултати. Нещо повече, част от възможните аргументи на Тирана се обезсилват от факта, че от средата на 60-те години поведението спрямо албанците в Югославия е видимо променено, правата им се разширяват и по Конституцията от 1974 г. Косово получава почти пълен статут на федеративна единица въпреки запазения автономен характер. Сред албанското население съществуват антиюгославски настроения, има дори форми на съпротива, включително стремеж за обединение с държавата майка, но това са самостоятелни действия, като няма инструментариум, който да им въздейства или да ги ръководи.

Заклучение

Присъствието на националния въпрос в отношенията между Югославия и Албания като елемент от тях допълва цялостната картина в двустранните отношения в периода на Студената война. След 1948 г. по оста Белград – Тирана съществуват противопоставяне и враждебност, които са съществен елемент от обстановката на Балканите в периода на Студената война. Тези две държави представляват отклоненията от поведението на социалистическия блок, действат самостоятелно и практически не принадлежат към нито един от двата основни лагера. Това се отнася до Югославия за целия период след 1948 г., а за Албания – след 1961 г.

Бележки

¹ **AJ** (Arhiv Jugoslavije), f. 507, k. 2, a. e. 142.

² **SIBAL**, F.O. 371/72104 – Yugoslav-Cominform Dispute and Memorandum on Yugoslav-Albanian Relations (1948).

³ **Arhiv** Josip Broz Tito, KMJI – 3 – b/44; **AJ**, f. 507, k. 2, a. e. 145; **Diplomatskog Arhiva** Ministarstva Spoljnih poslova Srbije (DA MSPS), **Politička Arhiva** (PA), f. br. 1, pov. br. 432113.

⁴ **DA MSPS**, PA, f. br. 1, pov. br. 42572.

⁵ **Arhiv** Slovenije (AS), fond Edvard (i Popca) Kardel, k. 30/št. 61; AS, f. E. (i P.) Kardel, k. 30/št. 71.

⁶ **DA MSPS**, PA, f. br. 1, pov. br. 414181.

⁷ **Arhiv** J. V. Tita, KPR I – 5 – b/Albanija (12.02.1958 – 25.08.1962 g.).

⁸ Arhiv J. B. Tita, KPR I – 5 – b/Albanija (26.09.1968 g.).

⁹ DA MSPS, PA, f. br. 1, pov. br. 411048.

¹⁰ DA MSPS, PA, f. br. 1, pov. br. 440459.

¹¹ DA MSPS, PA, f. br. 1, pov. br. 413859.

¹² DA MSPS, PA, f. br. 1, pov. br. 429188.

References/Литература

1. **Bobev, B.** Albanskiyat natsionalen vapros sled Parvata svetovna vojna. Problemat Kosovo. – V: Natsionalni problemi na Balkanite: istoria i savremennost. Sofia, 1992, s. 142 – 158

[**Бобев, Б.** Албанският национален въпрос след Първата световна война. Проблемът Косово. – В: *Национални проблеми на Балканите: история и съвременност.* София, 1992, с. 142–158.]

2. **Stamova, M.** Albanskiyat vapros na Balkanite (1945 – 1981). Veliko Turnovo: Faber, 2005, 362 s.

[**Стамова, М.** Албанският въпрос на Балканите (1945 – 1981). Велико Търново: Фабер, 2005, 362 с.]

За автора

Марияна Стамова е доктор по история, доцент в секция „Съвременни Балкани“ в Института за балканистика с Център по тракология при БАН. Научните ѝ интереси са свързани с проблемите на албанската етническа общност в югославската федерация след края на Втората световна война и ролята на албанския фактор в разпадането на Югославия, както и с положението на албанците в новите независими държави, създадени на нейна територия. В последните години научноизследователският ѝ интерес е насочен и към вътрешната и външната политика, както и към международните отношения в Република (Северна) Македония.

За контакт с автора: marianastamova@yahoo.com

**YUGOSLAV-ALBANIAN RELATIONS
AND THE ALBANIAN QUESTION
DURING THE COLD WAR –
SECURITY PROBLEMS IN THE BALKANS**

Mariyana Stamova

Institute of Balkan Studies and

Centre of Thracology at the Bulgarian Academy of Sciences

Abstract: Undoubtedly, the Cold War and the blocs' opposition are the most significant geopolitical features of the post-World War II era. The confrontation, based on radically opposed socio-political systems, the ideologisation of foreign policy and the constant arms race, is global in nature, but its outpost is on the European continent. It is here that the military-political structures formed border in a direct geographical sense, which seriously increases the risk of tensions and even real conflicts.

Keywords: Yugoslavia, Albania, Cold War, Balkans, security.

About the author

Mariyana Stamova, Assoc. Prof., PhD, graduated from Sofia University, Master's Degree in History (1998) and PhD in History, Institute of Balkan Studies at the Bulgarian Academy of Sciences (2004). Professional interests: modern history, history of the Balkans, Yugoslavia after World War II, national minority problems, the Albanian issue on the Balkans and in Tito's Yugoslavia, Albanian-Yugoslav relationship, internal and foreign policy, and interethnic relations of the Republic of (Northern) Macedonia.

To contact the author: marianastamova@yahoo.com